

UTRACONY WSCHÓD

Pamięci mojej Mamy Elżbiety,
mojemu Tacie Tadeuszowi
oraz
moim Córkom Zoi i Soni,
by łączyły życiową mądrość dziadków
z naukową pasją rodziców

Paweł Ładykowski

UTRACONY WSCHÓD

Antropologiczne rozważania o polskości

Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR
Warszawa 2021

Recenzje: dr hab. Michał Lubaś, prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego
doc. Jakub Grygar, Ph.D., Uniwersytet Karola w Pradze

Redakcja i korekta: Marcin Grabski

Projekt okładki: Katarzyna Juras

Na okładce wykorzystano reprodukcję
obrazu Jacka Malczewskiego *Introdukcja* (1890)
ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie, fot. Jacek Świdorski

Zdjęcie autora na czwartej stronie okładki: Magdalena Rzepniewska

Copyright © 2021 by Wydawnictwo Naukowe Scholar Spółka z o.o.

ISBN 978-83-66470-86-6

doi 10.7366/9788366470866

Wydawnictwo Naukowe Scholar Spółka z o.o.

ul. Oboźna 1, 00-340 Warszawa

tel. 22 692 41 18; 22 826 59 21; 22 828 93 91

dział handlowy: jak wyżej, w. 108

e-mail: info@scholar.com.pl

www.scholar.com.pl

Wydanie pierwsze

Skład i łamanie: WN Scholar (*Stanisław Beczek*)

Druk i oprawa: www.druk-24h.com.pl

Jeżeli ktoś mnie pyta, kim jestem „w głębi serca”, to znaczy, że chce zasugerować, iż w tej „głębi” każdego z nas jest tylko jedna licząca się przynależność, coś w rodzaju „głębokiej prawdy”, „esencji”, raz na zawsze określonej w momencie narodzin i nie podlegającej żadnym zmianom; tak jakby reszta, cała reszta – droga życiowa wolnego człowieka, nabyte przekonania, jego preferencje, wrażliwość, związki z innymi ludźmi, w sumie całe życie – nie miała żadnego znaczenia. I jeśli się nakłania naszych współczesnych do „zadeklarowania swej tożsamości”, z czym dziś stykamy się nader często, należy przez to rozumieć, iż oczekuje się od nich, aby odnaleźli w głębi siebie tę właśnie podstawową przynależność – religijną lub narodową, rasową lub etniczną – i potrząsnęli nią dumnie i butnie przed obliczem innych. Ktoś, kto się przyznaje do tożsamości bardziej złożonej, czuje się spychany na margines.

Amin Maalouf, *Zabójcze tożsamości*, przeł. H. Lisowska-Chehab, 2002, s. 8–9.

Spis treści

Introdukcja	11
Perspektywa i szczegół w doświadczaniu oglądania i interpretowania	12
Kilka słów wprowadzenia	15
Układ książki	16
Wstęp	19
W poszukiwaniu korzeni współczesnych ram polskości	20
Utracony Wschód: punkty wyjścia, ścieżki dojścia, pytania	21
Konkurujące koncepcje narodu trójjedynego a rosyjski projekt narodu polskiego	24
Orientalizm: systemy dominacji i podporządkowania	29
Kontrowersje wokół definicji kolonializmu – epoka, charakter, przestrzeń	34
Kolonializm wewnątrz europejski	41
Perspektywy krytyki postkolonialnej: jej możliwe zakresy, przedmiot i nieobecność w polskim dyskursie naukowym	45
Polska Rzeczpospolita Ludowa – problematyka kolonialna w polskim dyskursie naukowym	48
Karty narodowościowe	51
Karta jako polityczne narzędzie w ekonomii etnicznej: władza, status społeczny i struktura społeczna	51
Mechanizm ekonomiczny	52
Francuska polityka etniczna (<i>tricolore</i>) i jej niemieckie reminiscencje	53
Niemiecka lista narodowościowa w ramach narodowej karty rozpoznawczej (<i>Kennkarte</i>)	57
Górska karta rozpoznawcza	59
Rekapitulacja – związki ekonomii z polityką etniczną	64
Naród polski jako narzędzie w okcydentalizacji Wschodu	66
Polski naród państwowy – kontekst litewski	66
Karta Polaka – współczesna karta narodowościowa	74
Moralne zobowiązanie wobec polskiej diaspory na Wschodzie	74
Polska i Wschód	76
Mechanizm ekonomiczny	81
Kresy i Ukrainy – pożądane terytoria	87
Ziemie litewsko-ruskie: terytoria wielowiekowej rywalizacji polsko-rosyjskiej	87
Mit założycielski ruskiego projektu narodotwórczego	89
Zbieracze ruskich ziem	90
Ziemie Odzyskane od Polski (<i>губернии возвращенные от Польши</i>) – <i>Orient à rebours</i>	95

Rosyjski kolonialny projekt depolonizacyjny	95
Rola kwestii polskiej w przebudowie rosyjskości	98
Ludowe podstawy tożsamości w procesie etniczacji narodów	100
Od narodu stanowego do narodu etnicznego – segregacyjna reforma generała Dymitra Gawryłowicza Bibikowa i warunki kształtowania się narodu	102
Komponenty tkanki narodowej i warunki jej istnienia	105
Warunki mobilności społecznej i akcesu do narodowo-stanowej polskiej wspólnoty uprzywilejowanych. <i>Vituperatio nobilitatis</i> , czyli „nagana szlachectwa”	106
Weryfikacja dowodów szlacheckości: ścieżki stanowych/narodowych awansów i degradacji	110
Karta Polaka w wymiarze ukraińskim	115
Ambiwalencja postaw	116
Orientalna kolonia: ukraiński spichlerz	117
Rola i miejsce Ukrainy w polskim interesie politycznym	121
Tożsamości ukraińskie wobec polskiej oraz rosyjskiej historii procesów narodotwórczych	125
Karta Polaka na Ukrainie. Pytania o przyczyny pozytywnego rezonansu	132
„Przynależność do Narodu Polskiego”: nieporozumienia związane z deklaracją lojalności	135
Ekonomia i jej wpływ na wybór tożsamości	136
Aspekt gospodarczy	139
Polonizująca oferta migracyjna: reprezentacje polskości w polityce postępowania z Polakami kresowymi	143
Anna	154
Oksana	156
Reperkusje Karty Polaka dla Białorusi i Białorusinów	158
O dylematach, jakie wynikają z pisania o Białorusinach i Białorusi	159
Język a tożsamość	161
Polskość – od okcydentalizmu do orientalizmu	165
Hybrydyczny status polskiej tożsamości kresowej	167
Polska kresowa oboczność. Między diasporą a mniejszością	174
Mechanizmy zinstytucjonalizowanej przemocy symbolicznej	177
Strategia mimikry – mechanizm niejawnego polonizacji mieszkańców Wschodu	182
Karta Polaka – kreator właściwej, czyli pożądanej polskiej tożsamości	185
Między dobrowolną mimikrą a narzuconym metysażem. „Wybielanie skóry” do właściwej polskości	188
Polak właściwy <i>versus</i> Polak kresowy. Przyczynek do krytyki polskiej perspektywy badawczej na Wschodzie – polonocentryczne skrzywienie metodologiczne	195
Niezamierzony efekt – odtwarzanie formuły <i>gente Ruthenus, natione Polonus</i> („niby-Polacy”, czyli ruscy Polacy z wyboru)	203
Karta Polaka – sukces czy porażka?	206

Metoda badawcza: dziedzictwo kolonialne Polski i jego implikacje dla uprawiania antropologii	210
Własna tożsamość jako przedmiot badań: reprodukcje wzorców i konfrontacje kulturowych skali wartości	210
Autoetnografia – autorska ścieżka refleksji nad szczególnie	212
Obserwacja uczestnicząca – wprowadzenie	213
Recepcja etnografii, etnologii oraz antropologii w świecie polskich nauk społecznych i historycznych	215
Autoorientalizacja etnografii a metody i narzędzia badawcze	221
Laboratorium etnograficzne – etnolog w terenie... za biurkiem	228
Autoetnografia – dekonstrukcja struktur tożsamości badacza	235
Tożsamości zwielokrotnione	239
<i>Anthropology at home</i> – warianty i problemy definicyjne	241
Obserwacja uczestnicząca i jej kontekstowe uzupełnienia	243
Uwarunkowania terenowe a konceptualizacja tematu	244
Polski trybalizm	245
O potrzebie refleksji nad przeszłością	248
Naród, rozwarstwienie społeczne a stosunek do Obcych – między orientalizującą ksenofobią a okcydentalnym kompradorem	249
Dwójnaród – między etnocentryczną rodzimością a zwesternizowanym kompradorstwem	255
Inteligencki dwójnaród – między narodem państwowym a etnicznym	256
Czy rzeczywiście kultura polska była jedna i niepodzielna?	260
Polski dwójnaród, czyli współczesna „domowa wojna kulturowa”	264
Rekapitulacja problemu dwójnarodu	266
Bibliografia	269
Indeks nazwisk	287